

4. El segon pas. La producció d'obres escolars de lectura a Mallorca (1900-1950)

A principis del segle XX la producció d'obres escolars en general i d'obres de lectura en particular a les Balears s'enfronta ja amb la forta competència de les grans editorials espanyoles, que amb més capacitat de producció i de comercialització s'imposen a la producció local. La millora de les tècniques d'impressió, que exigeix inversions a les impremtes i més exigència de qualitat, així com l'aparició de nous sistemes de promoció, propaganda i distribució, comença a desplaçar un tipus de producció, típic del segle anterior, en el qual eren els mateixos docents els que controlaven de forma pràcticament exclusiva la producció, edició i distribució dels llibres que es feien servir a les escoles.

A les primeres dècades del segle XX, els autors editors mallorquins han de

començar a competir per un mercat en el qual cada vegada tenen més força les grans editorials del llibre escolar establertes fora de Mallorca, com ara la gironina Dalmau Carles, les madrilenyes de Calleja o El Magisterio Español, la barcelonina Seix Barral o Santiago Rodríguez de Burgos, per dir-ne algunes de les més introduïdes a les Balears, que per altra banda tenen també, en la majoria dels casos, els seus orígens molt lligats a persones relacionades amb el món de la docència però que havien esdevingut grans empreses editorials.

Un dels pocs docents que va poder seguir compatibilitzant la seva tasca d'ensenyament amb el negoci de la producció d'obres escolars fou el mestre Miquel Porcel i Riera, que ocupà el càrrec de regent de l'Escola de

Bernat Sureda Garcia
Grup d'Estudis d'Història de l'Educació
Universitat de les Illes Balears

Pràctiques agregada a la Normal de Mestres des de 1891 fins a 1931. El càrrec de regent de l'Escola de Pràctiques implicava un grau important d'influència sobre la pràctica dels futurs mestres i un bon nivell de prestigi entre els companys. Miquel Porcel va publicar des de finals del segle XIX i al llarg de les tres primeres dècades del segle XX unes cinquanta-nou obres escolars de les diverses matèries que formaven l'ensenyament primari i llibres de lectura, i arribà a crear la seva pròpia editorial. De la majoria d'aquestes obres en varen aparèixer diverses edicions amb un nombre important d'exemplars. Per exemple, d'una *Gramática castellana. Grado medio*, el 1926, al llarg de vint edicions, se n'havien publicat més de dos-cents mil exemplars.

Miquel Porcel Riera
(Manacor 1869- Barcelona 1933).

El caràcter dels llibres escolars publicats per Miquel Porcel respon a la voluntat de reformar la funció del llibre escolar en el marc de la pràctica escolar. Inlluït per les idees de la Institución Libre de Enseñanza i coneixedor de les idees de la pedagogia europea de la seva època, per con-

feccionar els seus llibres escolars Porcel s'inspirà en els principis de graduació i ciclicitat.

Malgrat el seu caràcter renovador per la forma d'organitzar i presentar els continguts, els manuals escolars de Porcel no rompien amb el caràcter convencional dels llibres escolars. Una aportació realment innovadora de Miquel Porcel en el camp dels llibres escolars es troba en una obreta que va tenir molt poca difusió composta el 1892, de la qual es va fer una edició reduïda l'any següent i una d'ampliada el 1902 amb el títol de *Cuentos y excursiones*. Aquesta obra, en la qual Porcel tan sols figura com a prologuista, és un aplec de cinquanta-vuit narracions, contes i descripcions d'excursions fets pels seus alumnes de l'Escola de Pràctiques de la Normal de Palma el curs 1891-92 i signats cada un pels seus autors.¹¹

A l'edició que n'he pogut consultar, la preparada per convertir-se en llibre de lectura, publicada el 1902, un exemplar de la qual es troba entre la documentació de la comissió encarregada de dictaminar sobre els llibres escolars a l'Arxiu General de l'Administració d'Alcalá de Henares, apareix una dedicatòria signada pels alumnes de l'Escola de Pràctiques que ens informa sobre les característiques de l'obra: "Hemos pasado muy buenos ratos escuchando y escribiendo estos cuentillos y nos hemos recreado mucho en las excursiones que llevamos hechas; tanto, que no podemos dejar de contároslo para que también os divirtáis é instruyáis leyendo algo de lo que nos cuenta nuestro maestro, aunque tal vez hayamos dejado lo mejor dentro el tintero.

Joan Capó Valls de Padrinas
(Felanitx 1888-Palma 1952)

"Leed estos cuentos; no os lo decimos para tener la vana satisfacción de que leáis nuestros nombres, sino para que aprendáis la enseñanza que contienen. Ciertos estamos de que os gusta-

rán. Ya lo veréis al leerlos. ¿Verdad que los hay de bonitos? A todos vosotros, con tal que lo aprovechéis, dedicamos nuestro trabajo."

En el pròleg de l'obra, Porcel explica els motius que el varen guiar i el procediment seguit per confeccionar-la. La finalitat que es pretenia era perfeccionar l'expressió escrita en la llengua castellana mitjançant el treball de correcció a partir d'exercicis espontanis de redacció, idea que no pot deixar de recordar els mètodes freinetians posteriors. La problemàtica a la qual s'enfronta Porcel, indicada clarament al pròleg, és la diferència entre l'idioma propi dels nins i el que s'ensenya a l'escola. Tal com afirma al pròleg: "Distinto el lenguaje materno del oficial, tienen nuestros niños que luchar con grandes dificultades de expresión para darnos á conocer lo que piensan,

al mismo tiempo que su inteligencia no es aún tan robusta que pueda emitir las ideas en una forma distinta á aquella en que las concibe. Para vencer tales dificultades, para acostumar á los alumnos á pensar y á expresarse, no basta, en mi concepto, la traducción de mallorquín á castellano, ni obligar al empleo del idioma español en el recinto de la escuela, sino que es preciso que produzca algo espontáneo ó siquiera recordando que les ejercite y habitúe á comunicarse y á escribir."¹²

Comentant amb més deteniment el procediment seguit per confeccionar el llibre, es pot dir que Porcel va iniciar la seva experiència despertant l'interès dels alumnes amb petites narracions, demanant als nins que les reescrivissin i premiant el millor. D'aquesta forma —ens diu ell— la

qualitat de les narracions va anar millorant molt al llarg del curs. Igualment va observar que aquesta activitat despertava molt l'interès del seus alumnes: "Fue tal el interés que por los cuentos tomaron los niños, que observé que, reunidos en corro, antes de entrar en clase, los comentaban y releían con no vulgar discernimiento."¹³ D'aquesta observació va sorgir la idea de recopilar les millors narracions per fer-ne un llibre de lectura i dictat d'ús intern a l'escola. L'experiència recollida amb les narracions li va proporcionar la idea de fer-la extensiva a les descripcions d'excursions que Porcel feia amb els alumnes. Com diu ell mateix: "Las excursiones que, no con la frecuencia que deseo, llevamos alguna vez a cabo, ofrecieron nuevo campo a los trabajos de redacción, al par que se manifestaba en los alumnos el gusto por las

bellezas de la naturaleza y aumentaba con singular facilidad su caudal de conocimientos."¹⁴

Finalment Porcel confessa que va considerar el resultat tan satisfactori que es va decidir a reproduir les narracions seleccionades i aplegades en principi per a ús intern, i respectant l'autoria de cada una, les va publicar com a llibre de lectura.

La difusió de les idees regionalistes i les crítiques a la manca d'atenció a la pròpia llengua i cultura en l'ensenyament que es donaren a les Balears des de principis de segle tingueren escassa repercussió en la producció d'obres escolars. El 1918 l'inspector d'ensenyament primari Joan Capó es va unir amb el seu amic Miquel Duran per crear al poble mallorquí d'Inca una editorial amb la finalitat de publi-

Andreu Ferrer i Ginard
(Artà 1887 – Palma 1975).

car-hi llibres escolars i infantils. Els dos socis mantenien en aquells moments posicions ideològiques properes al regionalisme conservador. La primera obra, publicada aquell mateix any, demostrava aquesta orientació. Es tractava d'un aplec de poesies d'autors mallorquins titulat *Flors de*

Mallorca. *Antologia de poetas mallorquins*,¹⁵ títol que recorda el d'aquella altra antologia de poetes, *Infants i flors*, recopilada per Ignasi Iglesias i publicada un any abans per l'Ajuntament de Barcelona amb dibuixos de Josep Obiols. És una obra composta d'acord amb els cànons estètics i pedagògics del noucentisme. En un pròleg titulat "Als mestres", sense signar i que possiblement pertany a Joan Capó, s'indiquen els objectius de l'obra: "En la santa tasca de la nostra renaixença, no deu quedar reçaquer el noucentisme pedagògic [...]. Les tendres ànimes dels nostres infants, són avui un verger ple de flaires de promeses, que en les hores lluminoses del trionf de l'Insistència, han de florir bellament [...]. Per això creim que l'iniciació dels futurs ciutadans en els cants lírics dels nostres Poetes, és un factor de la seva com-

pleta educació." Per acabar el pròleg, es fa referència a les noves orientacions que el noucentisme marcarà en relació amb els llibres escolars: "Desterrar per a sempre de les nostres escoles els llibres sense esperit. Fer que hi hagi emoció en les coses que es llegeix; i que la fruïció d'ella en les hores de l'infantesa, que tant s'evocuen després! no sigui quelcom xorc que'ls pugui fer envergonyar més tart."

Al pròleg de l'obra hi apareixen també un conjunt de recomanacions, molt encertades des del punt de vista didàctic, de la manera com els mestres n'han de fer ús. L'objectiu ha de ser que els alumnes arribin a conèixer el sentit de cada una de les composicions i el significat de les paraules que hi apareixen. Per aconseguir aquesta finalitat, primer cada alumne llegirà i estudiarà la poesia corresponent i,

amb l'ajuda del diccionari o del mestre, aclarirà els dubtes que tingui. Després el mestre llegirà "tan bé com pugui" la composició del dia i a l'últim els alumnes repetiran, recitant-la, la poesia que hagi llegit el mestre.

D'aquesta obra l'any 1932 se'n va fer una segona edició més ampliada pel que fa al nombre de composicions, però sense la introducció que hem comentat.

A la impremta de Miquel Duran es varen publicar també en castellà diverses obres més de lectura moralitzant, d'acord amb les tendències del regeneracionisme conservador, escrites per Joan Capó. Es pot parlar, per exemple, de la que va escriure amb el pseudònim d'Ivon titulada *Libro de los ejemplos sacados de los mejores moralistas para los niños de diez a doce años y para los jóvenes adultos*.¹⁶

Llorenç Maria Duran Coli
(Inca 1903- Palma 1986)

També publicà un *Compendio de Historia de Mallorca escrita en forma de narración sencilla, fijando principalmente la atención sobre nuestras grandes figuras*, amb il·lustracions de P. Barceló i M. Riera.¹⁷ Seguint el mateix estil que les anteriors, J. Capó publicà també, aquests anys, altres llibres que podien servir de lectura a les escoles,

com el *Libro de la raza*,¹⁸ o el titulat *Libro de las claras y virtuosas mujeres*, també amb il·lustracions de M. Riera.¹⁹ El 1930 publicà també *El libro de los ejemplos*²⁰ i *Lo que España espera de vosotros*.²¹

La publicació d'obres escolars i infantils en català va ser un dels objectius que es va proposar l'Associació per la Cultura de Mallorca (1923-1926 i 1930-1936), institució creada amb la finalitat de promoure la llengua i la cultura catalanes i que mantenia estretes relacions amb l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i amb altres entitats culturals del Principat. Amb el patrocini de l'Associació es publicaren dues obres més de Joan Capó, que fou un dels membres fundadors de l'Associació, compostes per ser regalades amb motiu de dues festes escolars: *La*

Història de Felanitx contada als infants per un amic seu i Inca de Mallorca i ses glòries contades als infants.²²

La influència de les idees del regionalisme conservador en relació amb els llibres escolars en general i de lectura en especial es deixa sentir també a l'obra del mestre mallorquí Andreu Ferrer Ginard. Continuador de la tasca folklorista iniciada per mossèn Alcover amb les *Rondalles mallorquines*, durant la seva estada en una escola de Menorca recopilà i publicà unes *Rondalles de Menorca*.²³ Més tard, ja de mestre a la vila d'Artà de Mallorca, crearà una petita impremta i publicarà un grapat de llibres de lectura per als infants: dues rondalles de mossèn Alcover, *Sa bosa buida i es canyem. Tres al·lotes fines*;²⁴ una traducció d'un conte de Grimm, *En Joanet de la sort*;²⁵ i dues rondalles seves, *S'animallet verd*²⁶

i *Els tres al-lots sabuts de Son Talent*.²⁷ El 1931 Andreu Ferrer, que havia establert la seva impremta a Palma, publicà també una *Cartilla mallorquina*.²⁸

El canvi radical en el món cultural i educatiu que va suposar la victòria a Mallorca de la sublevació militar del 1936 trenca amb les tendències anteriors en el camp de la producció de llibres de lectura. La desaparició de les publicacions en català i el fort biaix ideològic que es va imposar a tota l'educació marcaran la publicació dels llibres de lectura escolar.

L'adoctrinament ideològic de la població i dels nins en particular, va ser molt intens els anys de la guerra. Aquest fet va tenir el seu reflex als llibres escolars, com demostra la publicació d'obres com *Catecisme anticomunista*, del canonge Andrés Coll, publicat el

1936, i *Por España y para España. Deberes del niño buen español y ligeras sugerencias de índole moral, religiosas y patrióticas, durante la guerra de 1936-37, en España contra las vandálicas hordas marxistas*, escrita per Pedro Vidal Torres i apareguda l'any següent.²⁹ Fins i tot Joan Capó i Valls de Padrinas va publicar una obreta titulada *Soy flecha* en la qual, malgrat el títol, no feia més que una exposició dels valors cívics i morals que Capó havia defensat en altres llibres anteriors amb petites concessions a l'ideològic dominant.³⁰

Fins a mitjans dels anys cinquanta no es reiniciarà tímidament la publicació d'obres de lectura per a nins en català amb alguna selecció de poesia com la que Gràfiques Miramar va publicar de Miquel Costa i Llobera el 1954³¹ i alguns contes com els de Bartomeu Fiol³² i Gabriel Fuster.³³

Al marge de les condicions culturals i polítiques pròpies del franquisme, a partir dels anys cinquanta les grans empreses editorials de fora de Mallorca controlen ja pràcticament la totalitat del mercat del llibre escolar. La producció local de Mallorca quedarà reduïda a obres de difusió molt minoritària i en la majoria dels casos editades per institucions públiques o culturals.

Notes

1 L'espai disponible per a la mostra no n'ha propiciat la separació, encara que valgui la pena fer-ne la distinció tipològica.

2 Altres tipus de llibres exemplars escolars que no entren en la temàtica de la mostra serien: a) Els llibres d'urbanitat; b) Els llibres o cartilles civicomorals; i c) Els llibres de catecisme o instrucció religiosa (quan l'ensenyament religiós passa a l'escola).

3 CAIVANO, Fabricio. "Las tres leyes del ojo público". El País, 28-I-2000. Pàg. 3.

4 PIVOT, Bernard. "Pourquoi la télé est devenue folle". Le Nouvel Observateur, núm. 1773. París, 22 de gener de 1998. Pàg. 44-47.

5 STEINER, G. *Lenguaje y silencio*. Gedisa. Barcelona, 1990. Pàg. 35.

6 TORRENTE BALLESTER, G. *Compostela y su ángel*. Ed. Destino. Barcelona, 1984. Pàg. 156.

7 MANGUEL, A. *Dans la forêt du miroir. Actes Sud/Leméae*. Arles, 2000. Pàg. 310.

8 CLÉMENT, J. Col·loqui: "Adieu a Gutenberg?" CIELJ. Universitat de París VIII. Dept. Multimèdia. (Informació rebuda a través d'Internet.)

9 CHARTIER, R. *Pratiques de la lecture. Petite Bibliothèque Payot*. París, 1993. Pàg. 267-294.

10 GRASS, G. "Literatura e Historia". El País, 23-X-1999. Pàg. 39.

11 Escuela Práctica Normal de Baleares. *Cuentos y excursiones por los alumnos de esta escuela durante el curso 1891-92*, Imprenta

José Tous, Palma 1893. Les dades indicades corresponen a la contraportada; a la portada figura com a impressor B. Rotger i la data és el 1902.

12 Idem, pròleg de Miquel Porcel, pàg. VII.

13 Idem, pàg. VIII.

14 Ibidem.

15 CAPÓ, J. *Flors de Mallorca. Antologia de poetes mallorquins, a cura de...*, Mallorca Editorial, Inca 1918. El 1932 se'n va fer una edició ampliada, però sense el pròleg que s'ha comentat.

16 IVON [Joan Capó Valls de Padrinas]. Imprenta M. Duran, Inca, 1918.A

17 CAPÓ VALLS DE PADRINAS, J. Imprenta de Miquel Duran. Mallorca Editorial, Inca, 1919.

18 CAPÓ VALLS DE PADRINAS, J. Libro de la raza. Breves motivos de la conversación sobre temas, por D. [...], Inspector Jefe de Primera Enseñanza de Baleares, Imprenta y Librería Guasp, Palma, 1919.

19 CAPÓ VALLS DE PADRINAS, J. *Libro de las claras y virtuosas mujeres. Sacado en su primera, segunda y tercera parte del que con este título escribió el Condestable de Castilla Don Álvaro de Luna y complementado en su cuarta parte por [...]*, Imprenta La Sinceridad, Sóller, Palma, 1921.

20 CAPÓ VALLS DE PADRINAS, J. *El libro de los ejemplos. Libro de lecturas morales para los niños de las secciones mayores y clases de adultos*, Tip. La Esperanza, Palma, 1930.

21 CAPÓ VALLS DE PADRINAS, J. *Lo que España espera de vosotros. Ensayo de libro de lectura para los niños de las secciones mayores y clases de adultos por [...]*, Tip. La Esperanza, Palma, 1930. 2 vols.

22 CAPÓ, J. *La història de Felanitx contada als infants per un amic seu*, il·lustracions de Mateu Oliver Capó, Imprenta Reus, 1923; *Inca de Mallorca i ses glòries contades als infants*, Imprenta Duran, Inca, 1923.

23 FERRER, A. *Rondalles de Menorca*, Vda. de Salvador Fàbregues, Ciutadella, 1914.

24 Tip. catòlica Andreu Ferrer, Artà, 1926.

25 Tip. catòlica Andreu Ferrer, Artà, s. d.

26 Tip. Andreu Ferrer, Artà, 1926.

27 Tip. Andreu Ferrer, Artà, 1927.

28 Estampa de la Imprenta Politècnica, Palma, 1931.

29 Publicades a la Imprenta La Esperanza i Politècnica, respectivament.

30 CAPÓ, J. *Soy flecha por el camarada [...]*, Imprenta de Amengual y Muntaner, Palma, 1938.

31 COSTA I LLOBERA, M. *Poesies. Selecció pels infants*, Gràfiques Miramar, 1954.

32 FIOL, B. *De com mestre Joan Pipa la va perdre*, Nova Acció Editorial, Palma, 1959.

33 FUSTER, G. *Història de dues mel·les. Una rondaia per a nins*, Imp. Mn. Alcover, Palma, 1959.

34 Per a la selecció de les publicacions que apareixen en aquesta cronologia s'ha emprat com a criteri bàsic que fossin publicades a les Illes Balears. D'aquestes, s'han inclòs totes les obres de lectura escolar, entenent com a tals les publicades amb aquesta intenció (que queda reflectida al títol, al subtítol o al pròleg), a més d'altres obres escolars que, si bé no són de lectura, ens poden ajudar a emmarcar els llibres de lectura escolar en el context més ampli de la resta de publicacions escolars produïdes a les illes Balears entre 1900 i 1975.

5. Educació i llibres escolars de lectura a les Illes Balears: cronologia (1900-1975)

Francesca Comas Rubí
Xavier Motilla Salas
Universitat de les Illes Balears

